

INLEIDING TOT DE THEOLOGIE VAN EMIL BRUNNER¹

In gedachten neem ik u mee naar het begin van mijn Groningse studententijd in 1931. Een jongenskamp had mij in contact gebracht met de Groepbeweging, welker levende boodschap mij, jong student, zeer had gegrepen. In het studentencorps, meest uit volslagen a-kerkelijken bestaande, begonnen wij, zoals we dat in de Groep hadden geleerd, getuige te zijn van dat, wat Christus voor ons betekende. Dikwijls bleek, dat God dit eenvoudige getuigenis gebruiken wilde en by vele „witte heidenen” vonden we open oor voor het verhaal, wat Christus in het studentenleven kon betekenen. Langzamerhand groeide er op de Groningse studentensociëteit een evangeliserende studentenwerkgroep, die in nauwe samenwerking elkaar aanhield op het hoogste en voortdurend bezig was, medestudenten te bereiken met Christus' boodschap.

Inmiddels zat ik als theologisch student op de collegebanken aan de voeten van Prof. Haitjema. Deze leidde ons met grote helderheid en élan binnen in de gedachtenwereld van de dialectische, Zwitserse, theologie. Steeds weer was het een genot, op zo scherpzinnige wijze dit fors accent gelegd te horen op Woord en Openbaring tegenover een zuiver ménselijke religiositeit, die lange jaren Woord en Openbaring had verwaarloosd. In de kring der theologische studenten, die verder nagenoeg geheel buiten het studentencorps stond heerste dan ook een volkomen barthiaanse geest, die in een studentikoos-overdreven zuiveringsactie aan alle waarde hechten aan menselijke ervaring een krachtig néen toeriep!

Tussen deze twee werelden: de corpswereld, waar we alleen maar gehoor verkregen, als we nuchter, concreet en zakelijk vertelden, wat het geloof nù, voor óns betekende, én de theologenwereld, waarin met hartstocht gezocht werd naar theologische zuiverheid, maar die te veel het contact met andersdenkenden miste en daardoor een neiging tot zelf-bewuste onvruchtbaarheid vertoonde, was het ónse taak, de Woordtheologie en het Groepwerk, waarin o.i. beide een deel der Bijbelse werkelijkheid openbaar werd, tot een verantwoorde eenheid samen te brengen. De Groep bracht ons tot steeds diepere zelf- en zondekennis en daardoor tot uitlevering van onszelf op genade of ongenade aan Christus; de Zwitserse theologie zette ons, als we in ervaringen dreigden vast te lopen, in de bevrijdende troost van het objectieve Woord. Hoe konden deze beide, die ieder hun eigen, Bijbelse, betekenis voor ons hadden, naast elkaar bestaan?

In dit innerlijk conflict daagde een oplossing, toen Prof. Haitjema in een college voor jongerejaars een inleiding tot de Zwitserse theologie gaf, waarin hij Brunners juist verschenen boekje „Gott und Mensch” (1930) behandelde. Speciaal het hoofdstuk „Het rechtvaardigingsgeloof

¹) Lesingen, gegeven voor die leerlingen van het opleidingscentrum voor wika's (werkers in kerkelijke arbeid: jeugdleiders, evangelisten, sociaal werkers ens.) op het instituut „Kerk en Wereld” te Driebergen, Nederland.

en het probleem der ethiek" maakte grote indruk op me, want hier werden de beide accenten gehoord, die mijn denken tot nu toe verdeeld hadden gehouden. Nóg heb ik dit boekje, vol met strepen en kanttekeningen van een enthousiaste eerstejaars, die hier de oplossing voor zijn probleem had gevonden! Het was mogelijk, zendeling te zijn onder de „witte heidenen" en tegelijk theoloog, die letten moet op die zuiverheid der gebrachte boodschap!

Sindsdien heb ik mij geworpen op alles, wat Brunner publiceerde, om zo steeds dieper in zijn gedachtenwereld door te dringen. En ik ben dankbaar, juist op „Kerk en Wereld" — maar evenzeer tot Zuid Afrika! — over Emil Brunner te mogen spreken omdat ik me hier richt tot de scottroepen onzer kerk, wier taak het zal zijn als zéndeling te werken onder de „witte heidenen" van Nederland en dat op theologisch verantwoorde wijze. Want ik ben er diep van overtuigd, dat juist u bij uw voorbereiding daartoe enorm veel kunt hebben aan Brunner, die in vele landen ter wereld (ik noem slechts Zwitserland, Duitsland, de Scandinavische landen, Engeland, Amerika en Japan) grote invloed heeft in zijn combinatie van Zwitsers theoloog én evangelist van deze tijd. Naast het monotoon-profetische geluid van K. Barth verdient juist in deze tijd van ontkerstening het geluid van E. Brunner gehoord te worden, die met zendingshartstocht bewogen zich geheel heeft ingezet voor het brengen van een theologisch verantwoorde Bijbelse boodschap in de taal en gedachtenwereld van de hedendaagse moderne mens.

Nu is het een onmogelijkheid in enkele college-uren een volledig beeld te geven van Brunner als dogmaticus, ethicus en practicus, jaren college zouden daarvoor nodig zijn! Maar om zoveel mogelijk kanten van deze Zwitser naar voren te laten komen en daardoor aanknopingspunten te geven voor zelfstudie wil ek eerst een historisch beeld geven van de ontwikkelingsgang van Emil Brunner aan die hand van zijn werken om daarna wat dieper in te gaan op enkele betrekkelijk willekeurig gekozen gedachten uit het dogmatisch, ethisch en practisch werk van Emil Brunner.

De betekenis der Zwitserse theologie is, naar uw leermeester, Dr. Berkhof, u geleerd zal hebben, alleen te begrijpen tegen de achtergrond van de kerkelijke inzinking van de vorige eeuw. Deze inzinking bestond hieruit, dat meer en meer het accent verlegd werd van Gods Woord en Openbaring naar het religieus gevoel van de mens. Schleiermacher (1768–1834) beschouwt in zijn „Reden über die Religion" de religie als een gevoel van het oneindige of gevoel van volstreckte afhankelijkheid van God en ziet de dogmata der christelijke kerk louter als beschrijving van subjectieve, vrome gemoedstoestanden, die bepaald zijn door de christelijke gemeenschap. Bijbel en belijdenis hebben bij hem geen gezag, omdat ze Gods openbaring bevatten, maar hun autoriteit gaat slechts zo ver, als ze meer of minder juiste beschrijvingen geven van de religieuze ervaringen of de christelijke vroomheid! Iets minder erg, hoewel altijd nog erg genoeg, maakt het Ritschl (1822–1889), die wel een sterkere

nadruk legt op de historie en daarmee op de persoon van Jezus, maar wie het toch blijft gaan om de historie, waarvan de mens en niet God subject is. Het gaat hem tenslotte toch niet om de grote heilsfeiten van de Bijbel, maar om innerlijke waarden. Een uiterste van deze subjectivistische richting is wel Ernst Troeltsch (1865–1923), die het christendom niet langer als de absolute godsdienst beschouwt, waarin de theoloog gelovig positie neemt, maar als een religie onder andere religies, welker waarde eerst door de mens moet worden onderzocht om te zien of zij andere religies aan innerlijke waarden overtreft! Dat hier van de absoluutheid der Christusopenbaring niets overblijft, is wel duidelijk. Steeds dieper zakte de theologie en daarmee de kerk in de vorige eeuw af in het volkomen subjectivisme, waarin de mens zichzelf als waardemeter van alle, ook religieuze, waarden beschouwde!

Het is tegenover deze gemoeds- en ervaringsreligieusiteit van Schleiermacher en zijn collega's, dat de Zwitserse theologie in het strijdperk treedt en ruim baan vraagt voor de erkenning van de doorbraak, die God door Zijn Woord in deze wereld bewerkt. Zij zet zich in, om religie, theologie en kerk te verlossen uit de banden van menselijk denken en gevoelen en ze weer alleen afhankelijk te maken van God, Zijn Woord en Zijn wil. En wanneer dan nu in de twintigste eeuw het theologisch accent in vergelijking met de vorige totaal is gewijzigd en men van alle kanten, uit modernisme, piëtisme en andere subjectivismen steeds meer komt tot het nadruk leggen op Gód, Zijn Woord en Zijn werk alleen, dan is dit menselijk gesproken te danken aan de invloed der Zwitserse theologie. Dieper gezegd: God heeft mannen als Barth, Brunner, Thurneysen enz. willen gebruiken om Zijn openbaringsboodschap in Christus weer centraal te doen worden in het leven en denken der gemeente.

Dit sterke accent op God en Zijn Woord en niet op menselijke gevoelens en inzichten komt reeds terstond uit in Brunners, eerste, in 1923 en 1924 verschenen, grotere werken „Erlebnis, Erkenntnis und Glaube” en „Die Mystik und das Wort”. Bewust keert Brunner zich hierin tegen het Schleiermacheriaanse die nadruk leggen op het gevoel en de ervaring als maatstaven voor het godsdienstig kennen. Ook de in 1926 verschenen brochure „Die Absolutheit Jesu” is hiertegen een sterke tegenstoot: Jezus is niet een heilige of een genie, zij het dan ook een religieus genie, maar Gods openbaring in deze wereld. Dan verschijnt in 1927 Brunners grote Christologie „Der Mittler”, waarin hij inplaats van de (door de godsdiensthistorische school geschilderde) menselijke godsdienstleraar en stichter Jezus van Nazareth, verkondigt de vleesgeworden Zoon Gods als enige en algemoegzame Godsopenbaring. Niet om menselijke, al dan niet christelijk geverfde, gevoelsreligieusiteit gaat het Brunner — het gaat hem om de levende God, Die in Christus mens wordt en Zich aan de wereld openbaart. Het gaat hem tegenover alle menselijk subjectivisme erom, dat het de wérkelijke God is, Die wérkelijk doorbreekt tot in deze wereld.

Het gaat Brunner in „der Mittler” om de Godheid van de Middelaar,

Die mens geworden op deze aarde heeft geleefd. Het gaat hem erom, dat God in Christus werkelijk mens werd. En nu valt bij hem hier heel het accent op het dat dezer menswording en niet op het hóe; het gaat hem om de kern en niet om de schaal, om de inhoud en niet om (z.i.) de verpakking, waarin deze wordt aangeboden. Daarom kan hij b.v. tegenover de gedachte der maagdelijke geboorte, die enkel in de tekst-critisch niet sterk staande gedeelten Mt. 1: 18–25 en Luc. 1: 35 tot uitdrukking wordt gebracht, betrekkelijk onverschillig staan; het gaat hem erom, dat God werkelijk mens wordt, niet, of dit nu mét of zónder de rechtstreekse inschakeling van Jozef gebeurt. Hoewel hij de gedachte der maagdelijke geboorte niet wil bestrijden, verklaart hij toch op pag. 288–292 van „der Mittler”, dat hij deze, tevens omdat hierop in de rest der Evangelieën evenmin als in de brieven ooit teruggegrepen wordt, niet als zonder meer verbonden met het Kertsgebeuren wil aanvaarden. Het wonder van Gods menswording blijft hem ook zonder maagdelijke geboorte precies even groot. Persoonlijk zie ik hier reeds een aanwijzing van de tendenz, die wij ook later in de werken van de „witteheidenezen-zending” zullen vinden, het niet-absoluut-noodzakelijke van de schaal der Bijbelse boodschap voor de moderne mens weg te laten, opdat deze moderne mens, ongehinderd door niet absoluut-essentiële dingen, geheel voor de kern der Evangelieboodschap te staan komt. Al moet hierbij gezegd worden, dat deze afpelmethode wel haar gevaren heeft, omdat men gemakkelijk met de bast ook iets van de kern wegpelt; en hoezeer ik Brunners zendingsdrang ook weet te waarderen, toch lijkt het mij, dat hij op dit punt wel te ver gaat.

Zeer belangrijk zijn in „der Mittler” ook de bladzijden, waarin Brunner onder het hoofd „Het werk van de Middelaar” zijn gedachten over de verzoening weergeeft. Hij legt hier sterk de nadruk op de eer en de majesteit Gods, die door de zonde zijn aangetast, zodat Gods toorn, de negatieve zijde van Gods heiligheid, het oordeel over en de vernietiging van de zondige mens vraagt. Gods heilig wezen toornst tegen ons zondig wezen, heiligheid toornst tegen de zonde, heiligheid en zonde kunnen even min samen bestaan als water en vuur samen kunnen bestaan. Maar God bezit, om bij te terminologie van Dr. Berkhof te blijven, twee gronddeugden: heiligheid en liefde. En waar heiligheid vraagt, dat de schuld der zonde wordt geboet, is het de Liefde, die die boete doet: de Zoon Gods gaat zelf in het brandpunt van Gods toorn staan op de Golgotha om daardoor ons uit dat brandpunt te verlossen. Het kruis van Golgotha moet gezien worden als de selfofferande Gods voor de zonde der wereld, waardoor tussen de vroegere vijanden God en mens verzoening geschiedt, zodat er voortaan vrede is tussen hen. In dit verzoeningswerk is het God, Die het subject der verzoening blijft; God blijft Dezelfde; vóór, tijdens en ná Golgotha is Hij de heilige Liefde. God verzoent Zich in Christus met de mens. En deze zelf-overgave Gods op Golgotha is Zijn hoogste openbaring van heiligheid en liefde beide, waardoor de mens tot kennis komt van de zwaarte van zijn zonde, die alleen door die zelf-overgave kan

worden geboet — en tot kennis van de barmhartigheid Gods, die ook tot in zo diepe diepte, tot het kruis, de mens heeft willen nagaan in zijn verlorenheid. Het accent ligt ook bij de verzoening op Gód en op Gód alleen.

Met opzet heb ik zo bij „der Mittler” wat langer stil gestaan, omdat deze grote Christologie van 1927 in Brunners theologisch denken ongetwijfeld een mijlpaal is. Als ik het goed zie, eindigt hiermee de eerste periode van zijn werk: de periode van de felle strijd tegen het Schleiermacheriaanse subjectivisme. En begint een nieuwe periode, waarin Brunner met scherpe zelfcritiek zijn eigen theologische positie onder de loupe neemt en open oog krijgt voor de tekorten, die aan zijn eigen theologie en aan de Zwitserse theologie in het algemeen verbonden zijn. Zoëven definieerde ik Brunners theologische positie in de eerste periode met de woorden: het gaat hem erom, dat het Gód is, Die doorbreekt tot in deze zondige wereld — voor de tweede periode zou ik dezelfde zin willen gebruiken, maar dan het accent leggen op beide delen van deze zin: het gaat hem erom, dat het werkelijk Gód is, maar ook, dat die God wérkelijk doorbreekt tot in deze zondige wereld. En een aanwijzing van deze „nieuwe koers” vind ik in de titel van het aan het begin reeds genoemde en in 1930 verschenen boekje „Gott und Mensch”. Is dit een teruggang tot de vroeger zo bestreden koers van Schleiermacher en anderen? neen! Want Schleiermacher gaat bij zijn theologisch denken uit van het religieuze gevoel van de mens — Brunner daarentegen van die openbaring Gods! En het is een stap verder op de rechte weg van Brunners theologisch denken, als hij van nu af aan er de nadruk op gaat leggen, dat deze werkelijke openbaring Gods nu ook werkelijk in-breekt in de zondige mens en zijn wereld!

Het zijn vooral twee hoofdstukken in het genoemde werkje „Gott und Mensch”, die ons in dit opzicht bijzonder aanspreken. Ik denk aan het reeds aangehaalde „Het rechtvaardigingsgeloof en het probleem der ethiek”, waarin Brunner licht laat vallen op de wijze, waarop vanuit het rechtvaardigingsgeloof de menselijk-ethische daad gedaan moet worden, een accent dus op de partner-verhouding tussen God en mens (waarbij natuurlijk geen gelijkwaardig partnerschap wordt bedoeld!). Ook denk ik aan het hoofdstuk („Bijbelse psychologie”, waarin een vanuit de Bijbel bepaalde interesse voor het mens-zijn wordt weergegeven.) Brunner tracht hier voor het theologisch denken een weg te banen voor de doorbraak van de werkelijkheid Gods middenin het zondige leven van deze aarde; deze volgende stap, het werkelijk ingaan in de mens-realiteit, is voor hem een consequentie van zijn openbaringsgeloof en -theologie. Maar toch is het met deze stap, dat hij begint, één van zijn theologische vrienden te verliezen, met wie hij destijds op weg is gegaan om de theologie uit haar Schleiermacheriaanse boeien te verlossen en daar weer waarlijk tot Woordtheologie te maken. Ik doel op Karl Barth, die zich profetisch-monotoon blijft vastbijten in het oorspronkelijk accent op God en God

alleen, terwijl Brunner de volgende stap doet en hierbij nu het accent gaat leggen, dat deze werkelijke, levende God komt tot de werkelijke, levende mens. Bij Barth slechts dit ene accent, bij Brunner dit ene en het tweede. Gottlob Spoerri schreef hierover: „het gaat er beide kerkleraren om, de doorbraak Gods te verkondigen in een wereld, die er hardnekkig op uit is, zich in zichzelf op te sluiten — maar Barth waakt aan het buitenste einde van de doorbraak ijverig voor het totaal-anderszijn van God, terwijl Brunner even ijverig aan de binnenkant van de doorbraak waakt bij de leer, dat God werkelijk in deze wereld is binnengekomen”.

Wanneer Emil Brunner nu in de lijn van zijn denken voortgaat en zo ver gekomen is, dat hij ook in zijn theologisch denken uitgedrukt wil zien, dat de werkelijke God ook de werkelijke mens bereikt, volgt daaruit zijn belangstelling voor dat, wat er op deze aarde, die toch sinds de schepping Gods aarde is, na de zondeval nog van Gods oorspronkelijke gaven is overgebleven. Vanuit zijn door Gods Woord en Openbaring beheerste denken vraagt hij, of er op deze aarde nog iets van Gods scheppingsgaven over is. En wanneer dan in 1932 Brunners belangrijke grote ethiek “Das Gebot und die Ordnungen” verschijnt, is deze ethiek gegrond op de gedachte, dat God in deze wereld bepaalde ordeningen heeft neergelegd, die ondanks de zondeval gebleven zijn, doch enkel vanuit het geloof in Christus in hun ware zin en betekenis worden gegrepen. Als eerste dezer ordeningen, omdat zij oorspronkelijke, nog aan de zondeval voorafgaande scheppingsordering is, noemt Brunner huwelijk en gezin, dat in zijn historische prioriteit ook wezenlijke prioriteit krijgt en daardoor voorrang heeft boven de verdere ordeningen, waarvan ik als ordening om der zonde wil na de zondeval vooral de staat noem. God heeft als rem op de zonde der mensen de ordening staat gegeven, opdat deze in een verzondigde wereld toch een enigszins dragelijke verhouding tussen de mensen zou kunnen handhaven. Gewaakt moet echter worden tegen een verabsolutering dezer ordening, waardoor de mensen van Gods genade-ordening de staat, de absolute, totale staat zouden maken (Brunner is een fel tegenstander van het communisme en nationaal-socialisme); het gezin heeft als scheppingsordering voorrang boven de zonde-ordening staat. Maar hoezeer Brunner ook over in de wereld neergelegde ordeningen spreekt op grond van wat wij in Nederland plegen te noemen Gods algemene genade, bovenal legt hij er de nadruk op, dat deze ordeningen pas zuiver te kennen zijn door de openbaring in Christus, door Wie ons door zonde verblind oog voor de in de schepping neergelegde gaven Gods opengaat, waaraan buiten Christus slechts een vage herinnering en vermoeden bestaan. Brunners ethiek legt er de nadruk op, dat wij in gehoorzaamheid aan Zijn ordeningen zullen leven, maar, hierin staande, Zijn gebod horen, dat geen algemene zedewet, maar in alle omstandigheden wisselend concreet gebod is. Het gaat Brunner hierom, dat de mens, die door Christus vernieuwd is, en een open oog kreeg voor de ordeningen, nu onder alle omstandigheden gaat luisteren naar het concreet gebod, dat uit elke situatie op hem toe komt. „Het gaat ook hier slechts om het

gebod van het ogenblik (Gebot der Stunde). Wat gisteren goed was, kan vandaag schreiend onrecht zijn. Het gebod van de Schepper vraagt, *in het gegevene* het door God gewilde te zoeken; het gebod van de Verlosser vraagt, *in het gegevene* het door God gewilde te zoeken. Beide zijn één". Geen algemene zedewet, over heel de aarde dezelfde, maar ernst maken met de overal wisselende omstandigheden en daarin zoeken, wat juist daar en nu het beste is voor allen — vanuit die God, Die Heilige Liefde is.

(Wordt vervolgd)

G. J. H. Gijmink.

Rotterdam
